

A FORDÍTÓ ÉS A FORDÍTÁS TEREI A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN 1.

– A fordító a társadalom színpadán* –

JÓZAN ILDIKÓ

ELTE Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
habilitált egyetemi docens

E-mail: jozan.ildiko@btk.elte.hu

ORCID 0000 0001 9374 6191

The Fields of Translation and Translators in the First Half of the 20th Century 1.

– The Translator on the Stage of Society –

The phenomenon and function of translation in the 19th and 20th centuries was not only a matter for the sciences, Hungarian literary history, and canonical literature, but also appeared in surprisingly rich and varied discourses in the columns of daily newspapers and periodicals. The paper explores text of different genres, forms, registers, depths, and lengths (news, essays, columns, reviews, short stories, anecdotes, humour, advertisements, etc.) in the context of the first half of the 20th century, using two approaches. On the one hand, it tries to show how translation, going beyond its own strictly literary and linguistic poetics, became a means of representing cultural, social, and political situations and processes. On the other hand, it also traces the image that may have existed or developed about translators, as well as the channels, genres, themes, situations, and discourses through which the „news” about translators reached the public and what imaginary and reflective spaces it evoked.

Keywords: translation, translator, fields of translation, 20th century

* A tanulmány az ADVANCED 150848. számú, *Irodalom és fordítás a magyar kulturális örökségben* című projekt keretében készült, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Nemzeti Kutatási Kiválósági Program (ADVANCED_24) pályázati finanszírozásában.

A tanulmány második részét (*A bulvár fordításpoétikái*) a lap következő számában közöljük – a szerk.

■ Rákosi Viktor (Sipulusz) *A Fauszt-fordító* című novellája vagy tárcája az „Éjszak csillagá»-hoz címzett kávéház»-ban játszódik.¹ A valós, megtörtént esetként, ironikus hangnemben elmesélt történet főszereplője maga a narrátor, aki a kávéház törzsven-dége, és – mint mondja – akkor „nyert becsületet” a tulajdonos előtt, „mikor egy ingujjban biliárdozó mészároslegénynek meg mer[te] mondani, hogy vegye fel a kabátját”. Az olvasó, aki e bevezető után már valós időben követi az eseményeket, a narrátorral együtt érzi és jóváhagyja, hogy a hős megérdemli a kitüntetett figyelmet a bátor tettért, melyben a lélekjelenlét és a szó ereje győzedelmeskedett a fizikai erő felett, és helyreállította a társadalmi rendet. A narrátor azonban jelzi, hogy még ennek ellenére sem sikerült a társasági hierarchia csúcsára kerülnie a kávéházban, mert továbbra is maradt egy valaki, akit nála is jobban tisztel, „szeret és becsül” mindenki: „Mikor [ő] belépett a kávéházba, minden pincér egyszerre köszönt neki, a kisasszony is észrevette, a gazda is hajlongott előtte s a vendégek összesúgtak”. A pincérek „nagyságolták”, és azonnal „robogtak” a kávéjával: „Külön fiú vitte a szalvétát, egy harmadik a kifliskosárral csörtetett oda s mi [a többi vendég] megil-letődéssel néztük [...]”. A főhős meg is kérdezi, hogy ki ő, s a tulajdonos válasza két információt ad róla: először azt, hogy ő „nem közönséges ember”, majd felfedi, hogy ő „a Fauszt fordítója”, sőt mindemellett még azt is érzékelteti, hogy a kérdezőnek illene őt ismernie. A főhős reakciójából kitűnik, hogy ha nem is ismerte fel a fordítót (mint később kiderül, nem véletlenül), de elég határozott kép él benne róla:

– Hogyan? Ez az úr volna a lángelelű költő, aki olyan jól megértette a német költőóriást? Ez az úr, aki velünk egy kávé-t iszik (habbal), velünk egy levegőt szí s egy sakktábla mellett kibicel (persze csak a távolból), ez az úr ajándékozta volna meg nyelvünket a német [b]irodalom² legnagyobb kincsével?

Itt még csak a novella egyharmadánál járunk, a fordító figuráját eddigre az író bőségesen kipányvázta misztikummal és dicsfénnel, de nem ért ennek sem a végé-re, és a legcselekményesebb rész is még hátravan. A főhőst ugyanis annyira felcsigáz-za a lehetőség, hogy megismerkedjen „kiváló írónkkal”, hogy egy éjszaka alatt elol-vassa a „magyar Fausztot”, és másnap „szebben öltözködve” megy el a kávéházba, ahol egy alkalmas pillanatban (és a vendégek csodálatától övezve) „odamerészkedik”

¹ Az írás a századfordulón gyors egymásutánban négyszer is megjelent, kétszer kötetben, kétszer lapok hasábjain: SIPULUSZ, „A Fauszt-fordító: A Budapesti Hírlap eredeti tárcája”, *Budapesti Hírlap*, 1890. október 14., 1–2; RÁKOSI VIKTOR, „A Fauszt-fordító”, in RÁKOSI VIKTOR, *Rejtett fészkek*, 204–213 (Budapest: Ráth Mór, 1892); RÁKOSI VIKTOR (SIPULUSZ), „A Fauszt-fordító”, *Tolnai Világlapja*, 1902. augusztus 9., 4–5; RÁKOSI VIKTOR, „A Faust-fordító”, in RÁKOSI VIKTOR, *A falu meg a város*, 302–308 (Budapest: Révai, 1904). Az idézetek forrásaként a *Tolnai Világlapjában* közölt változatot használok. Tanulmányomban a korabeli lapokból vett szövegrészleteket modernizált helyesírással közlöm.

² A *Tolnai Világlapjában* a másik három közléssel szemben e helyen a „birodalom” szó szerepel, ami feltehetően sajtóhiba, ugyanakkor értelmes és értelmezhető szövegváltozatot adott a lap olvasóinak, ezért tüntetem itt ezt is fel.

a fordító asztalához, és szóba elegyedek vele. Elég hamar kiderül számára, hogy ez az úr csak „a belvárosi kéménysöprőmester”, a tulajdonos tehát füllentett. Mikor kérdőre vonja ez utóbbit („Miért mondta [...], hogy az az úr a Fauszt fordítója?”), az a lehető legtávolabb vezeti a többi vendégtől és a leghalkabban súgja a fülébe a választ:

Bocsásson meg, uram, kávéházam fényét akartam emelni vele. Pár év előtt a pápa jubileumán Rómában jártam s legelőször is egy korcsmába vezettek, melyben a Fauszt szerzője iddogni szokott. Márványtábla jelezte a sarkot, melyben a hírneves költő mindig meghúzta magát. Ekkor elhatároztam, hogy az én kávéháznak is megszerzem ezt a nevezetességet. Itthon értesültem, hogy Fauszt szerzője nemcsak német, hanem már meg is halt. Egyúttal azonban azt is megtudtam, hogy a Fauszt le van fordítva magyarra: én tehát a fordítót szándékoztam kávéházam speciálisává tenni. De minthogy az eredeti fordítót nem sikerült megkapnom, mindig a legtekintélyesebb külsejű vendégről terjesztettem el tudtán kívül ezt a hírt.

A novella nem itt zárul le, de a hátralévő része nem annyira fontos most számunkra, mint mindaz, amit már a fentiekből is egyértelműen kiolvashatunk: a fordító alakját tisztelet lengi körül, felnéznek rá, rangot ad a kávéháznak a „díszvendég”. Bár a fikció terében létrejövő és a parodisztikus túlzás eszközével élő történetről van szó, mégis jól példázza, hogy a 19–20. század fordulóján a fordító (a műfordító) a társadalmi-kulturális szintér megkülönböztetett szereplője és közismert figurája volt, ránézésre egy hétköznapi ember, akit a foglalkozása mégis mások fölé emelt, s akinek annak ellenére is kijárt a tisztelet, hogy tevékenységének legfeljebb csak egy kis szeletére (leginkább az eredményére) volt valamelyes rálátása a közönségnek. A fordítóról és a fordításról élő (elnagyolt) kép fő elemeit felhasználva Rákosi Viktor írása és kávéház-tulajdonosa is azt a teret eleveníti meg, melyet az ismerethiány (vagyis a részleges belátás) hagy nyitva a képzelet számára.

Korántsem ez az egyetlen írásmű, amely e tér kitöltésére vagy megvilágítására kísérletet tesz. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a 20. század első felében melyek voltak azok a helyzetek, műfajok, diskurzusok, amelyek a fordítóról kialakítható képet formálták, méghozzá nem az irodalomtudomány által kijelölt kanonikus kereteken belül, hanem azokon kívül. Nem a „hivatalos”, „irodalmi szakmai” téren keresem tehát ezeket a megnyilvánulásokat, hanem azt próbálom felvázolni, hogy a szélesebb közönség körében, ami alatt itt a napilap- és folyóirat-olvasó közönséget értem, miféle kép élhetett vagy alakulhatott ki a fordítóról, illetve másik oldalról nézve a kérdést, a fordítók „híre” milyen csatornák, műfajok, témák, helyzetek, diskurzusok révén jutott el a közönséghez, és milyen képzeleti-gondolati tereket elevenített meg. Szándékosan kerülöm a „műfordítás” szót (és alakváltozatait) is, illetve magas és népszerű irodalom, irodalmi és nem irodalmi szöveg megkülönböztetését, s legkevésbé sem azért, hogy az ehhez kapcsolódó elméleti kérdéseket elkerülhessem,

hanem azért, mert a fordító alakjának körvonalazódásában – mint remélhetőleg bizonyítani fogják a példák – nem feltétlenül játszanak főszerepet.

Annak ellenére, hogy itt nem kiemelten az irodalom fősodrával, kanonikus megnyilvánulásaival foglalkozom, az összkép érdekében nem szabad megfeledkezni arról, hogy a 20. század első fele az az időszak, amikor az irodalmi fordítás kontextusát olyan jelentős szerzők írásai, művei, fordításművei formálják, mint például Babits Mihály, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Gyergyai Albert, Illyés Gyula, Devecseri Gábor, hogy csak néhányukat említsem. Az ő jelenlétük a lapok és folyóiratok hasábjain meghatározó szerepű, de messze nem kizárólagos, és a kevésbé vagy egyáltalán nem kanonizált szerzők, művek, írások láthatósága arányuk tekintetében is kiemelkedőnek mondható. Ehhez még érdemes hozzátenni, hogy a 20. századi irodalmi kánon középpontjában álló írók, költők sorából többen részt vállaltak a népszerűbb műfajok és szerzők fordításában is: a teljesség igénye nélkül, példaként említhetjük itt Kosztolányi Dezsőt, Karinthy Frigyes, Tóth Árpádot, de Schöpflin Aladárt vagy Szerb Antalt is.

A társadalmi élet hétköznapi jelensége

Melyek tehát azok a köz- és magánéleti, irodalmi, művészeti és kulturális jelenségek, amelyek ezt az irodalom, művészet és kultúra terén sokszor túlmutató képzeletet táplálják, és hogyan teszik ezt?

A 20. század első felében sok lap – budapesti és vidéki, irodalmi és közéleti, esetenként még szakmai is – közöl fordításokat, s e lapokban sok, eltérő műfajú, formájú, regiszterű, mélységű és terjedelmű írás jelenik meg, amely valamilyen kontextusba, perspektívába állítja a fordítót és/vagy utat nyit a fordításról való gondolkodásnak: hírek, esszék, tárcák, kritikák, novellák, anekdoták, viccek, hirdetések stb. Ezeknek egy része közvetlenebb kapcsolatra ösztönzi a közönséget, személyesebb, mert megszólalási, részvételi lehetőséget ad (szerkesztői levelesláda, rejtvények), könyv- vagy jegyvásárlásra buzdít (hirdetések), az azonnali hatás eszközt használja (humor, vicc), vagy hétköznapi helyzetekben, magánemberként mutatja be a fordítót (pletykarovat, a hétköznapi élet hírei, tárcák stb.), illetve ami még érdekesebb, éppen a fordítás működésmódjában talál magyarázatot a hétköznapi élet valamely jelenségére. A fordítást ezek az írások a társadalom köznapi jelenségeként ábrázolják, a fordítókat pedig a társadalom élő és változó közegeként, csoportjaként. Másik oldalról nézve, ezek a megnyilvánulások megadhatják azt az élményt az olvasónak, hogy lehetősége van közvetlen kapcsolatot teremteni a fordítóval, hiszen ő is csak olyan ember, mint bárki más. A fordításról tehát az olvasó nemcsak az irodalom távoli, elzárt terében alkothat képet, hanem a hétköznapi élet történéseihez, eseményeihez kapcsolódóan is, az egyéb napi aktualitások, hírek sorában s azokkal egyenrangúan. Nemcsak annak van hírértéke például, ha egy jó nevű szerző műve piacra kerül egy jó nevű fordító fordításában. Hír- és reklámértéke van annak is például, ha egy jó nevű vagy kevésbé ismert fordítótól egy színház megrendeli egy darab fordítását, annál is inkább,

mert később be lehet számolni a fordítás elkészüléséről, még később pedig a színre kerüléséről.³ A színházi lapok pletykarovatainak⁴ például rendszeres és kedvelt témája a fordítás és a fordító, de a színházi fordítás e lapokon kívül is népszerű téma.

A 20. század első felében a fordító új színtereken tűnik föl az olvasók előtt. A színház és az irodalom szélesedő kínálata, a kultúrafogyasztás táguló keretei, a könyvkiadás emelkedő számai is hozzájárulnak ahhoz, hogy láthatóbbá váljak. Az irodalom és a (prózai és zenés) színház, a humor és a vicc mindennapi élet meglevenítette régióit a fordítás kérdése és a fordító már korábban elkezdte belakni, a 20. század első felében ezek mellett az operett (és kisebb részben az opera), az irodalmi és szavalóestek, illetve az 1930-as évektől a mozi és a rádió kínál nekik új vagy tágasabb élettereket. Talán nem túlzás tömegtermelésről beszélni a fordításokat illetően az irodalmi könyvkiadás és a színpadi műfajok vonatkozásában, ha e periódusra gondolunk.⁵ Az irodalmi könyvtermelés statisztikái ezekről csak részben adnak képet, ugyanis jelentős a könyv formájában nem publikált irodalmi és színpadi művek száma: utóbbiak közül sok nyomtatásban egyáltalán nem jelenik meg, csak a színházi közönség találkozik vele, az írott műfajok fordításai közül pedig sok kizárólag lapok hasábjain kap helyet (versek, novellák, folytatásokban közölt regények stb.). Sem azok a fogyasztók, akik e tereket látogatják, azaz olvasnak, színházba, irodalmi estekre és matinékra járnak, moziba mennek vagy rádiót hallgatnak, sem azok a „termelők”, akik azokat gazdagítják vagy részt vesznek a működtetésében, nem maradnak érzéketlenek a fordítás kérdése iránt. Egyszerűbben szólva ezekhez a megnyilvánulásokhoz is kapcsolódik a fordítást és/vagy a fordítót fénybe állító kritikai reflexió és sok egyéb paratextus (például hír, reklám, de ideértem a fordítói esszéket, nyilatkozatokat is), amelynek a közönség szintén a fogyasztójává válik. E különféle műfajú, hosszabb vagy rövidebb megnyilvánulások természetesen sokszor csak gyors és/vagy felületes megállapításokat tesznek, ugyanakkor gyakran vetnek fel lényegi kérdéseket, fejeznek ki műfaji jellegű igényeket is, más szempontok mellett például a fordítás minőségét állítva a középpontba. Körvonalaznak tehát valami olyat, amit a „fordításpoétika” terminusával írhatnánk le akkor is, ha itt ritkábban beszélhetünk

³ Csak egy példa erre *Délibáb* című színházi hetilap *Lapzárta után* rovatának egymondatos híre: „Kosztolányi Dezső elkészült Shakespeare *Téli regéjének* fordításával, amelyet a Nemzeti Színház rendelt meg, hogy még ez idén előadja” ([sz. n.], „Lapzárta után”, *Délibáb*, 1931. március 28., 26).

⁴ Például a *Színházi Életben* az *Intim Pista*, a *Délibáb*ban *A Délibáb megsúgja magának...*, *Mielőtt mástól hallaná...*, *Lapzárta után* stb.

⁵ Több kortárs szemlélő is megfogalmazta ezt a tapasztalatot. 1924-ben például Voinovich Géza adott hangot aggodalmának: „A fordítások túltengése [...], tömege háttérbe szorítja az eredeti tehetségeket, az eredeti műveket. Azelőtt a megválogatott fordítások csak termékenyítették irodalmunkat; ma elárasztják és elnyomják” (VOINOVICH Géza, „Kultúr-kérdések”, *Budapesti Hírlap*, 1924. június 8., 10). 1932-ben Tábori Pál jegyzi meg, hogy „sokkal több fordító jut szóhoz, semmint eredeti alkotó” (TÁBORI Pál, „A fordító hivatása”, *Literatura*, 1932. március, melléklet [„A sárga lapon”], I). 1938-ban Boross Elemér beszél „az irgalmatlan üzemszerűség”-ről, „amely átszerelte az irodalmat” (BOROSS Elemér, „Írástudók árulása”, *Délibáb*, 1938. május 14., 38).

a fordítás minden vagy több lényegi aspektusát egyben látó és megítélő vélekedésekről, írásművekről. A színházi fordítás például (legyen szó a prózai műfajokról vagy operáról, de különösen az operetről) nagyon sok reflexiót generál.

Mielőtt példákat is mutatnék ezekre a kontextusokra és írásokra, érdemes még összefoglalni, hogy milyen fő tényezők befolyásolják ebben az időszakban egyfelől a fordítók helyzetét, másfelől – az olvasók, fogyasztók szempontjából nézve – a fordító személyéről, figurájáról kialakítható képet.

A 20. század elején a középszintű oktatásban a fordítás – nemcsak a latin, hanem a modern, élő nyelvek esetén is – a nyelvtanítás rendszeres gyakorlata, s a nyelvóra részeként irodalmi szövegekkel is dolgoznak a diákok. A fordítás magyarról idegen nyelvre és vissza az érettségi feladatsorban állandó, kötelező elem. A fordításról való gondolkodást azonban nemcsak a nyelv- és az irodalomoktatás fejleszti, hanem több iskola ír ki pályázatot fordításra vagy fordításról szóló tanulmányok elkészítésére, s ezeket szigorú szemmel bírálják is, de az önképzőkörök is fórumot teremtenek ennek a munkának.⁶ Az oktatás tehát lényegi szerepet szán a fordításnak (az irodalminak is), és mindenki számára hozzáférhető, ám kritikai megítélés elé néző gyakorlatként kezeli azt. Valószínűleg mindennek fontos része van abban, hogy a külföldi műveket is közlő lapok rendszeresen kapnak fordításkézirátokat olvasóiktól, s akár elfogadják ezeket közlésre, akár nem, szerkesztői üzeneteikben kendőzetlen véleményt adnak róluk.⁷ Talán joggal feltételezhető, hogy azoknak a fordítóknak a rendkívül hosszú sorában, akik a két háború között részt vesznek a népszerű irodalom fordításában, sokan vannak, akik ezeken a gyakorlatokon és színhelyeken „iskolázódva” kerülnek egy-egy lap vagy kiadó látókörébe, s lesznek egy-két, esetenként több könyv vagy színdarab fordítói.⁸

⁶ Véletlenszerűen válogatva a sok példa közül, a kecskeméti katolikus gimnáziumban 1936–1937-es tanévben egy Kleist-legenda fordítására írtak ki pályázatot (lásd *A Kecskeméti Kegyes-Tanítórendi Rom. Kat. Gimnázium értesítője az 1936–37. iskolai évről*, szerk. Dr. ORBÁN János [Kecskemét, 1937], 36–37), a nyíregyháziban pár évvel később Maupassant egy novellájára és Goethe *Faustjának* egy részletére (*A Nyíregyházi Kir. Katolikus Gimnázium tizenkilencedik évkönyve, az 1939–40. iskolaévről*, szerk. SZABÓ Kálmán [Nyíregyháza, 1940], 41), de felidézhetjük itt jóval korábbi példaként a Kosztolányi Dezső és Csáth Géza által is látogatott Szabadkai Főgimnázium önképzőkörét is, ahol a századforduló körüli években rendszeresen készültek fordítások, illetve dolgozatok a fordítás kérdéseiről (lásd *Izmos irodalmi kötelekben: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőköreinek jegyzőkönyvei*, szerk., tan. HÍCSIK Dóra [Budapest: Dotnet, 2021]).

⁷ Erre később még részletesebben visszatérek.

⁸ Ennek a vizsgálata és alátámasztása további kutatásokat igényel, de hipotézisként mindenképpen fenntartható, már csak azokra a női fordítókra gondolva is, akik a 19. század végén vagy a századfordulót követő években végeztek iskoláikat, s nők lévén még nem iratkozhattak be egyetemre (vagy később a numerus clausus miatt záródott el előlük ez a lehetőség), mint például Sárosi Bella, Szegedy Illa vagy B. Radó Lili.

A korszak szempontjából fontos, hogy az első világháború nemcsak a lap- és könyvkiadás gazdasági környezetére van befolyással, hanem a kultúrák egymáshoz való viszonyára is. Az irodalom és a fordítás a propaganda potenciális eszközévé válik. A magyar irodalmi és kulturális élet területén elsősorban a kétoldalú kapcsolatok, a nagyhatalmak (német, francia, olasz, angol) irodalmának és nyelveinek viszonyában észlelhető leginkább ennek a hatása, de lényegében ide sorolhatjuk a nemzetközi szellemi és kulturális együttműködés előmozdítására létrejövő nemzetközi szervezetek (mint például a PEN Club vagy a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága) tevékenységét is, melyek azonban a nemzetköziesítés révén éppen e kétoldalú működésmódokat próbálják oldani vagy kiegyensúlyozni.

Nem mellőzhető s a sajtóban is jelentős visszhangot kiváltó tényező, hogy a nagy háborút lezáró békeszerződés egyik követelményének eleget téve lép be Magyarország (1922. február 14-én) a nemzetközi szerzői jogi egyezménybe (Berni Egyezmény). A belépés egyfelől azt jelenti, hogy ettől fogva nemcsak bizonyos országok viszonyában,⁹ hanem minden európai állam vonatkozásában a szerző jóváhagyásához kötik a művek fordításának kiadását, és az eredeti szerzőt a fordított mű tekintetében az eredeti művel azonos jogok illetik meg. Másfelől az egyezmény kimondja, hogy a fordítások „az eredeti mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül”, de „az eredeti művekkel egyenlő védelemben részesülnek”. E két szempontot a törvény szövege így összegzi: „Jogosult fordítások az eredeti művekkel egyenlő védelemben részesülnek”¹⁰

A „jogosult/jogosított fordítás/kiadás” megjelölést már a 19. század második fele is gyakran tüntette föl (lapokban is) annak kiemelésére, hogy a szerzőtől hivatalosan jogot nyertek a fordítás megjelentetésére, s ez (bizonyára) jótékonyan hatott az így kiadott mű presztízsére is. A nagy háborút követő közigazgatási átrendeződés során a „hiteles fordítás” (és a „hites fordító”) fogalma kap emellett központi jelentőséget és kitüntetett helyet: az okmányok fordításának intézményi jóváhagyását jelentő szókapcsolat nemcsak jogi-közigazgatási témájú írásokban tűnik föl, hanem hirdetések formájában is állandó helyet nyer a lapokban. Bár e két jelző közvetlenül ritkán eleveníti meg a fordítás irodalmi-kulturális képzeletének tereit,¹¹ de állandó jelenlé-

⁹ „Egyes államokban és korszakokban a szerzői jog keletkezése, a szerzőségi vélelem vagy a jogérvényesítés bizonyos formalitáshoz, így bejelentéshez vagy regisztrációhoz volt, illetve van kötve. Francia hatásra és kétoldalú nemzetközi szerződés alapján Magyarországon 1867-től 1922-ig élt az ún. beiktatás intézménye, ami azt jelentette, hogy egy mű fordítását csak akkor lehetett időben korlátozni, ha a jogosultak azt kölcsönösen egymás országai felé bejelentik. A beiktatás elmulasztása esetén egy külföldön megjelent mű fordítása Magyarországon szabad utat kapott, a lefordított mű megjelentetésével a kiadó nem követett el jogsértést (bitorlást).” (Dr. LEGEZA Dénes István, *Egyszer mindenkorra és örökre*: A szerzői jog és forgalomképesége Magyarországon a reformkortól 1952-ig [Phd-értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017], 10–11.)

¹⁰ 1922. évi XIII. törvény Magyarország belépéséről az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult berni nemzetközi Unióba, Wolters Kluwer Hungary, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=92200013>. tv, hozzáférés: 2025.08.12.

¹¹ Erre is van azonban példa, lásd [sz. n.], „A palóc vers titka”, *Pesti Hírlap*, 1922. március 29., 8–9.

tük emlékezteti az olvasókat a fordítás jogi szabályozottságára, kötöttségeire. Az irodalmi mű fordítójának joga azonban nemcsak az új szerzői jogi szabályozásra való átálláskor (1921–1922-ben) kap hangot a sajtóban, hanem később is: a szerkesztői üzenetekben állandó téma, és a lapok a napi hírek sorában számolnak be jogbitorlási perekről.¹²

Röviden még érdemes megemlíteni, hogy a „nemzetköziesülés” azt is jelenti, hogy a francia, német, ausztriai, angol könyvpiacra és színpadokra (illetve ritkábban a máshol) kiemelkedő sikert arató színdarabok és művek, jelentős díjakat elnyerő regények legjava hamar eljut a magyar közönséghez, akárcsak a könyvpiacra sikeres, illetve a jelentős díjakat elnyerő regényeké. A külföldi siker vagy más szenzáció okán nagy érdeklődést keltő művekről azonban a sajtó igen gyakran még a magyar fordítás előtt, illetve ennek hiányában is hírt ad, nem egyszer egy-egy idézet kíséretében. A nemzetközi kulturális szintérről érkező hírek csak kisebb részben származnak a lapok kiküldött tudósítótól: a külföldi sajtó híreinek szemlézése és fordítása (többnyire a forrás és a fordító megjelölése nélkül) az újságírás leghétköznapiabb gyakorlata. Sok újságíró tehát hosszabb-rövidebb ideig egyben fordító is, s a sajtóhírek – a lap szokásai, követelményei, illetve a téma stb. függvényében – a fordítás gyakorlatának minden módszertanát lehetővé teszik az eredeti írást pontosabban követő fordítástól a szabad újrárásig, a terjedelmében azonos közléstől a rövidített összefoglalásig, illetve a saját gondolatmenetbe illesztésig.¹³

¹² Néhány érdekes esetet említve, 1923-ban például több lap is ír Balla Ignác ügyéről, aki a Kultúra könyvkiadót azért perelte be, mert Boccaccio-fordítása (*Dekameron*) kötött (!) példányain nem tüntette föl az ő nevét (lásd például *Az Est*, 1923. június 27., 10; *Világ*, 1923. június 27., 6; *Budapesti Hírlap*, 1923. október 28., 13; *Pesti Napló*, 1923. október 28., 6; *Bécsi Magyar Újság*, 1923. október 30., 6). Az 1920-as évek végén többször írtak a lapok arról, hogy valójában Hevesi Sándor lehet a fordítója olyan daraboknak, amelyeknek a Nemzeti Színházi színlapján más neve szerepel, de 1932–1933-ban, majd 1935-ben sok lapban kap teret az a per, melyet az 1916-ban elhunyt Huszár Imre fia indított ellene *A házitündér* című Dickens-adaptáció kapcsán, amelynek színlapján Huszár Imre nevét használta „fordítói álnév”-ként. 1929. január 26-án több lap is (*Nemzeti Újság*, *Pesti Napló*, *Magyarország*) beszámol arról a perről, melyet Kosztolányi Dezső és a Színházbérlő Rt. indított a Star filmgyár ellen, amely az Alfred Neumann *Der Patriot* című darabjából készült filmet ugyanazzal a címmel (*Oroszország*) hirdette, mint ami alatt a darabot Kosztolányi a Magyar Színház számára fordította. A bíróság kötelezte a filmforgalmazót a címváltoztatásra, s az ítéletet a *Nemzeti Újság* így tolmácsolta: „A végzés indokolása szerint kétségtelen, hogy a fordító önálló munkát végez, önálló alkotás a film is, amikor a film címétől a fordítás címe vétetett át, anélkül, hogy az átvétel elkerülhetetlen lett volna, a címbitorlás esete forog fenn” ([sz. n.], „Szerzői jogbitorlási per az *Oroszország* című film címe miatt”, *Nemzeti Újság*, 1929. január 26., 12). Számos másik példát is említhetnék még itt, de utolsónként már csak arra az ismertebb esetre utalok röviden, amikor a tényleges fordító, Koroknay István neve helyett Karinthy Frigyes tüntette fel a Révai Kiadó Mark Twain regényén (*Tom Sawyer kalandjai*, 1936). A maga korában, 1936–1937 fordulóján ennek a pernek kisebb volt a sajtóvisszhangja, mint amilyen nevezetessé vált (anekdotaként) Karinthy műveinek későbbi recepciójában.

¹³ Mivel jobbára név nélkül jelennek meg ezek az írások, ritkán lehet személyhez (fordítóhoz) köthetően vizsgálni az újságírásnak és a fordításnak ezt az egymást metsző gyakorlatát. Kosztolányi

Visszatérve a fordítással kapcsolatban gyakran felmerülő motívumokhoz, kérdésekhez, sokszor kap hangot az a sajtóban, hogy a fordító pénzért dolgozik, tehát közel sem csak a művészi célokért, egyéni ambícióból (nagylelkűen) vagy az irodalom szolgálatában munkálkodó fordító alakja körvonalazódik az olvasók előtt, hanem azé is, aki számára a fordítás pénzkereső tevékenység, megélhetési mód is. Ennek leggyakrabban a könnyebb műfajokhoz (például filléres regények), illetve a színházi fordításokhoz kapcsolódva adnak hangot, s két meredeken ellentmondó véleményt formálnak meg (legtöbbszörre alaposabb indoklás nélkül). A kanonikusabb irodalmi művek igényes fordításával szembeállítva vagy azt jelzik, hogy a könnyebb műfajok fordítói a gyengébb minőségű és/vagy könnyebb munkáért jobban meg vannak fizetve, tehát negatív képet mutatnak a népszerűbb műfajok fordítási teljesítményéről, vagy éppen ellenkezőleg, a népszerűbb művek fordítóinak igényességét állítják fénybe azt hangsúlyozva, hogy ha alantasabb is a műfaj, a fordító ugyanolyan lelkiismeretes munkát végez.¹⁴

Mivel a fordítás – legyen szó kanonikusabb művekről vagy a legszélesebb közönségizlést kiszolgálókról – kétségtelenül megélhetési kérdés is, az 1920-as években létfontosságúvá válik, hogy legyen a fordítóknak érdekképviselője. Ezt a szerepet egyik részről – a már 1904-ben megalakult – Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete vállalja magára, amely többször napirendre tűzi a honoráriumok ügyét: az 1910-es években is foglalkozik vele, majd 1924-ben „mozgalmat indít” a fordítók honoráriumáért,¹⁵ 1930-ban pedig bojkottot hirdet a nem fizető színházak ellen.¹⁶ A „műfordítók” 1918 végén önálló szakszervezetet is próbálnak létrehozni: a Magyarországi Műfordítók Szindikátusának megalapításáról először a december 1-jei lapok számolnak be, majd 1919 legelején hírt adnak az alakulóülésükről is, utána viszont a kezdeményezésnek nyoma vész. Karinthy Frigyes *Műfordítók Szindikátusa* című írásának (paródiájának) referenciális háttérét bizonyára ez az esemény adja.¹⁷

Érdemes megfigyelni, hogy a fordító nevének jelentős forgalmi értéke van: színházak és könyvkiadók helyezik előtérbe nemcsak a színlapon és a borítón, hanem ajánlóikban, reklámjaikon is. A jól csengő fordítói név az eredeti mű értékének emelésére, illetve alátámasztására szolgál: a már ismert külföldi szerzők új műveinek értékét emeli (duplázza) meg, de a fordító gyakran szerepel az ismeretlen vagy ke-

Dezső munkássága azonban adhat belőle ízelítőt: *Tere-fere: Kosztolányi Dezső írásai a Bács megyei Naplóból, 1923–1926*, szerk. BOTKA Ferenc (Budapest–Újvidék: Balassi Kiadó–Fórum Kiadó, 2004).

¹⁴ „Azt kellett csinálnom, amiből a színházakkal együtt én is megéltem” – mondja Heltai Jenő *A fordító* című írásában (*Színházi Élet*, 1922. szeptember 10–16., 1–2), s a honorárium kérdésével foglalkozó cikkek sorából csak azért emelem ki – kissé önkényesen – ezt az egy írást, mert tömören és velősen utal a fordítói munka és a színházi siker, honorárium és minőség összefüggésére is.

¹⁵ Lásd például SZOMAHÁZY István, „Szerzői díjak”, *Színházi Élet*, 1918. szeptember 22–29., 6–8; [sz. n.], „A színigazgatók nem fogadták el a fordítók feltételeit”, *Világ*, 1924. szeptember 20., 8.

¹⁶ [sz. n.], „Ma délután a színpadi szerzők és a kiadók kimondják a bojkottot a nem fizető színházak ellen”, *Magyarország*, 1930. május 20., 9.

¹⁷ KARINTHY Frigyes, „Műfordítók Szindikátusa”, *Pesti Napló*, 1919. január 12., 8.

vésbé ismert eredeti szerzők „reklámarcaként” is. A kulturális tömegtermelés piacán, ahol állandóan új, ismeretlen nevekkal találkozunk az olvasó és a néző, a fordító képviseli az állandóságot, neve márka- vagy minőségi jelzésként, marketingeszközként funkcionál, előre hitelesíti az új terméket, s garanciát jelent. A leggyakrabban előforduló jelzőket idézve a hirdetések, könyvajánlók a fordító „művészi”, „ügyes”, „kitűnő”, „remek”, „pompás”, „nagyszerű”, „ihletett”, „lelkiismeretes” vagy éppen „mesteri” fordításaként kínálják az új címeket, darabokat, s a megjelenés vagy bemutató után igen sok írás (kritika, beszámoló, tárcs, recenzió stb.) csatlakozik ahhoz a hagyományhoz, hogy – ha csak egy mondat erejéig is, de – a fordító munkáját is kiemeli, jobban mondva dicséri, jellemzően a gondolatmenet zárásaként, rendszerint ugyanezeket a jelzőket használják.¹⁸ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy fordító tényleges tevékenysége, munkájának a szöveg vizsgálata révén megragadható érdemei iránt gyakran érdeklődne ennél mélyebben is a kritika és az olvasó. Erre az ellentmondásra hívja fel a figyelmet Harsányi Zsolt:

Ha van a színlapon név, amelyet aligha olvas el a nézőközönség túlnyomó része, az a fordítóé. A szölyében ülő ember teljes joggal természetesnek találja, hogy amit a színpadról hall, azt magyarul hallja. Ennélfogva az sem jut eszébe, hogy amit hall, az eredetileg nem magyarul íródott, ennélfogva azt sem nézi meg, hogy ki fordította le a darabot idegen nyelvből magyarra.

A fordító tehát körülbelül névtelen hősnek nevezhető. De elégtételét bőven megkapja a rengeteg reklámban, amelyet nevének a kritikákban, színlapon, színházi lapokban, kották tetején és más helyeken való sűrű és hangos szereplése hoz. Nem szabad ezt a reklámot sajnálni tőle; fordítani sokkal nehezebb, fárasztóbb és ellenszenvesebb munka, mint akármi más. Persze csak általában. Vannak fordítói feladatok, amelyek költőt és nyelvművészt egyaránt izgathatnak. Ezek azonban kivételek. Fordítani nem nagy passzió.¹⁹

A 20. század első felének e nagyon vázlatos rajzával azt igyekeztem érzékeltetni, hogy a fordító összességében jóval több megmutatkozási, illetve megszólalási lehetőséget kap a mindennapi sajtó hasábjain, mint amennyit a kanonikus irodalom története sejtene engednek. A fordítás kérdése és a fordító alakja nemcsak az irodalom, a művészet és a kultúra professzionalizált színterein tűnik fel, hanem köz- és

¹⁸ Néhány példát idézve: „A fordító, Harsányi Zsolt művésziessen, ízlésesen plántálta magyarra O'Neill darabját” ([sz. n.], „A szőrös majom”, *Déliabáb*, 1928. április 28., 22); „Öszinte sikere volt [az előadásnak és a rendezői munkának], melyben még Karinthy Frigyesnek, a dráma kitűnő fordítójának is része van” (FORRÓ Pál, „Halálos ifjúság”, *Déliabáb*, 1932. november 20., 12); „A fordítás mestermunka, a mű minden szépségét kiemeli. Csodálkozva látjuk: ennyire gazdag, változatos a mi nyelvünk? Költő Allen [William Hervey Allen], aki a könyvet megírta, és költő a fordító, Tábori Pál is” ([sz. n.], „Édesanya, édesapa könyvei”, *Magyar Lányok*, 1935. december 15., 195).

¹⁹ HARSÁNYI Zsolt, „A fordítás”, *Színházi Élet*, 1917. július 7–14., 24.

magánéleti jelenségeknél is, s mindezek a fordításról és a fordítóról élő – az irodalom, művészet és kultúra terén sokszor messze túlmutató – gondolati-képzleti teret is meghatározzák, formálják.

A következőkben négy olyan jelenséget²⁰ szeretnék kiemelni, ahol a hétköznapi élet valamely mozzanatára a fordítás, méghozzá az irodalmi fordítás működésmódja ad magyarázatot, vagy ahol az olvasó (ha csak időlegesen is, de) közvetlen belépési lehetőséget kap a fordító terébe, s a maga világán, hétköznapi életterén belül tapasztalhatja meg a fordító helyzetét, feladatát, illetve ezeknek valamely aspektusát.

Magyar István, amerikai gyorsszabó és műfordító

Magyar István, amerikai gyorsszabó és műfordító – ezzel a címmel jelent meg 1935-ben a *Déliabáb* hasábjain Fehér Artúr, az „ismert nevű szavalóművész”²¹ krokija, s a cím az írás főhősné, egy Amerikából hazatelepült idős szabónak a cégtábláján szereplő feliratot idézi.²² A történet szerint a narrátor-író a jószívű öreghez jár ruhát javíttatni, aki hitelbe is dolgozik, s mivel összebarátkoznak, meghívja őt egy szavalóestjére. „Magyar bácsi” a második versnél elalszik, mikor azonban a művész bemondja „a szünet előtti utolsó vers címét [...], »A ruhám. Fordította Szász Károly«, az öreg – „mint akit vipera csípett meg” – felugrik, és elviharzik, miközben öklével fenyegeti a szavalót, és a bajsza alatt „cifrákat mond”. A szabó ettől fogva messze elkerüli őt, a műhelye ajtaját is bezárja előtte. A művész azonban sajnálja „Magyar bácsi barátságának ilyen hirtelen elvesztését, melyre nem [talál] kellő magyarázatot”, expressz ajánlott levelet küld neki, hogy az okát megtudakolja. Másnap ugyanezen az úton érkezik meg a válasz:

Tisztelt Cím.

Eddig korlátlan hitelt nyújtottam az úrnak, de hogy se nem fizet, se nem törleszt, és még a tetejibe valami Szász Károly flekksnajderrel fordíttatja a ruháját, e [sic!] már mégis disznóság.

Magyar István
amerikai gyorsszabó és műfordító.²³

²⁰ Ebből kettőt mutatok be itt, a másik kettőről tanulmányom második részében (*A bulvár fordítás-poétikái*) lesz szó, a *Literatura* következő számában – J. I.

²¹ [sz. n.], „A függöny mögött: Csütörtök”, *Esti Kurír*, 1927. február 11., 9.

²² FEHÉR ARTÚR, „Magyar István, amerikai gyorsszabó és műfordító”, *Déliabáb*, 1935. szeptember 28., 86–87. Érdemes megjegyezni, hogy a történet, illetve a magját képező anekdota több formában megjelent, az idézett írásnál már korábban is, lásd például [sz. n.], „A függöny mögött: Csütörtök”, *Esti Kurír*, 1927. február 11., 9; [sz. n.], „A ruha”, *Színházi Élet*, 1930. március 9–15., 59; BARABÁS ERNŐ, „Budapest legfrissebb pletykái és viccei”, *Amerikai Magyar Népszava*, 1930. szeptember 30., 4.

²³ FEHÉR, „Magyar István...”, 87.

A mai olvasó talán úgy vélheti, hogy az írás az idős szabó tudatlanságát, műveletlenségét figurázza ki, a korabeli olvasó számára azonban keserédebb lehetett a történet, mert legalább ennyire szólt a saját életteréről és -lehetőségeiről, és korának gazdasági-társadalmi szatírját olvashatta ki belőle.

Ruhafordítás és műfordítás ironikus-szatirikus összeolvasásának valójában már az első világháború vége felé formálódni kezdett az a hagyománya, mely az 1930-as évek során is még élő és beszédes maradt. A fordítás, ha ruháról volt szó, a régi darabok (elsősorban kabátok, felöltők) felfrissítésének, javításának egyik módja volt: a kívülről már megkopott vagy kitükrösödött ruhát a visszájára fordította a szabó, s kis alakításokkal újra hordhatóvá tette. A visszájára fordított darab árulkodó jele a bal oldalról a jobbra átkerülő felsőzseb (szivarzseb) volt, s ez tanúskodott a viselője nehéz anyagi helyzetéről, az utcán egyre többet feltűnő „fordítások” pedig lépten-nyomon emlékeztettek a társadalom és az ország nehéz gazdasági helyzetére.²⁴

A ruhafordítás jelenségének, illetve a műfordítással való találkozásának hátterében két dolog áll. Az első világháború éveire a műfordítás az irodalom kitüntetett témájává, tisztelet övezte tevékenységévé vált, s a „műfordítás” szó a fordítások magas értékét, kiemelkedő minőségét is jelezte. A háború kedvezőtlen gazdasági hatásai az öltözködési és ruházkodási lehetőségek és szokások gyors és jól észlelhető átalakulásához vezettek: a textilgyártás visszaesett, az új textil drága lett, így egyre szélesebb rétegek számára vált megfizethetlenné az, hogy új ruhát készíttessenek maguknak, s ezt a folyamatot a háborút követő gazdasági válságok tovább fokozták. A szabók kénytelenek voltak a segédeiket elbocsátani, a saját megélhetésük biztosítása érdekében gyakran dolgoztak hitelbe (az őket képviselő szakszervezet nyilvános fekete-listákat is összeállított a nem fizető ügyfelekről), munkájuknak pedig egyre nagyobb részét tette ki a fordítás. „Egy kis szabómester a Józsefvárosból így panaszkodott” 1922 márciusában a *Világ* újságírójának:

Tavaly tavasszal fordításból éltem. Itt van a kis feljegyzési könyvem: a múlt év márciusában két új öltözetet és huszonkét fordítást csináltam. Ezenkívül leginkább javításokat kaptam. Ebben a hónapban még senki sem rendelt nálam új ruhát és fordítani valót is alig kapok. Egyszerű az oka: a már egyszer kifordított ruhát nem lehet visszafordítani.²⁵

²⁴ Sok írás tanúskodik minderről a lapokban, itt csak egyet idézek, még 1917-ből: „A szabóműhelyekben [...] a munka nagy része abban a tranzakcióban merül ki, amit azelőtt, a hamisítatlan angol szövetek és lázasan várt divatlapok korában, egy igazi gavallér néma megvetéssel sújtott volna. Ez a tranzakció a »fordítás« műveletével varázsol a régi ruhából újat, legalábbis megadja neki az új ruha látszatát. A kopási nyomokat eltüntet, de természetesen a szivarzseb a bal oldalról átkerül a jobb oldalra, s ezzel az új ruha le van leplezve. Ez áruló jel dacára is azonban igen kitűnő urak élnek a ruhafelfrissítés műveletével, sőt ha megkérdeznénk egy-egy derék szabómestert, hogy min dolgozik oly serényen, azt fogja mondani némi keserű zengéssel hangjában: fordítok, ma kérem mindenki fordított” (DANDY, „Kopott gavallérok”, *Új Idők*, 1917. október 21., 339).

²⁵ [sz. n.], „Válság a férfiszabóiparban”, *Világ*, 1922. március 12., 11.

Az új (vagy jó állapotú) ruhák viselését egyre szélesebb körben váltotta fel a kifordított vagy foltozott darabok hordása, s ezzel párhuzamosan a fordítás, illetve a foltozás minősége vált az igényes megjelenés fokmérőjévé. A helyzetet jól tükrözi a *Délmagyarország* 1933 végén megjelent cikke, mely abból a gondolatból indul ki, hogy már nemcsak a legszegényebb réteg, hanem az önmagára igényes városi ember is foltozott ruhában jár, „a foltos ruha nem szégyen”, ugyanakkor a ruhák sokszor tiritarkák, mert nem azonos tónusú vagy mintájú anyagból varrnak rájuk foltot:

Bethlen István grófort én már láttam kifordított ruhában, pedig nem nevezhető különködőnek. Másébólélő Snob [sic!] azonban nyomban hátrább húzódik tőled, ha észreveszi, hogy a jobb oldalon viseled a szivarzsebedet. [...] Ismertem régen egy szabót, aki a legelőírásosabb szabója volt a mesterségének. Picike, nádszálvékony, kappanhangú, szeles időben vasalóbetétekkel bélelte ki a kabátját, hogy el ne vigye a szellő. De remekül tudott ruhát javítani, főleg a fordításokban volt tökéletes. Hevesi Sándor nem fordítja úgy S. G. B.-t [Sir G. B. Shaw-t], mint ő a kitükrösödött cájgot.

A cikkíró szerint ez a szabómester a közelmúltban elutasította, hogy új nadrágot varrjon neki, amit így indokolt: „Nem foglalkozom új ruhák varrásával, az nem kunszt. A művészet a foltok ügyes elhelyezésében van, [...] főleg a fordításban”.²⁶

A gondolattársítás ellenkező irányban is működött, az irodalmi fordítás is könnyen idézte föl a gazdasági szükségszerűség folytán a szabók fő tevékenységévé vált fordítást. Például a tudósítások szerint a képviselőházban 1932-ben, amikor Hevesi Sándornak, a Nemzeti Színház igazgatójának ügyét vették napirendre, akit azzal vádoltak, hogy többféle jogcímen, köztük fordítások, sőt mások nevén végzett fordítások ürügyén is fizetett ki magának honoráriumot, a jogcímek részletes, számszerű felsorolása után Andaházi Kasnya Béla summázó beszólása keltett „derűtlenség[et], az egész Házban”, miszerint „[e]gy szabó, meggazdagodna ennyi fordításból”.²⁷

Számos vicc is napvilágot látott, amely a mindennapi élet értékviszonyainak, a kulturális, gazdasági és társadalmi élet kontextusának megváltozását, felfordulását figurázta ki a fordítás e két jelentésének egy színpadra állításával. 1919-ben (éppen a fent említett fordítói szindikátus létrejötte utáni napokban) például a *Színházi Élet* mutatta meg egy rajzon az olvasóinak azt a címtáblát, amelyet „Józsefváros egyik elrejtett utcácskájában” talált:

²⁶ BOB, „Az élet moziája: A foltok misztikuma”, *Délmagyarország*, 1933. december 31., 10.

²⁷ [sz. n.], „Turchányi Egon súlyos adatokat tárt a képviselőház elé a Nemzeti Színház művészi és gazdasági vezetéséről”, *Magyarország*, 1932. június 2., 5–6. A Hevesit ért vádakhoz lásd a 12. lábjegyzetet is.

SCHWARZ SALAMON
angol uri szabó
a
MŰFORDÍTÓK
Szindikátusának
tisztelőtagja.²⁸

Az *Ojság* 1928-ban hozza ezt az egymondatos „hírt” *Fordítók szövetsége* címmel: „A német fordítók szövetségbe tömörültek. A ruhafordítók csatlakozása minden percben várható”.²⁹ Jó tíz évvel később is beszédes volt még a gondolatársítás: 1939–1940-ben három lap, a *Pesti Hírlap*, a *Déliab* és a *Színházi Magazin* hasábjain is megjelent az alábbi verse:

Műfordítás

Ócska ruhámat szabóhoz vittem,
Kifordította és új volt másnap.
Ezt a műveletet nevezem én
Tökéletes – műfordításnak!³⁰

Még hosszan lehetne idézni a szellemesnél szellemesebb vicceket, amelyek műfordítás és ruhafordítás egymásra vetítéséből merítenek, de a komoly(abb) témájú írásokat is, amelyek egy-egy kritikus-szarkasztikus kiszólás erejéig hozzák ezeket egy kalap alá. Ha számban kevesebben is vannak, de ezek mellett mindenképpen figyelmet érdemelnek azok az írások, melyekben ruha- és műfordítás gondolati rokonítása vagy a fordítás kulturális folyamatainak, vagy a mindennapi élet társadalmi tendenciáinak összetettebb, elmélyültebb értelmezéséhez nyit teret. E jelenség okait a két folyamat történeti alakulásán túl a fordítás értelmezéstörténeti hagyományában kell keressük.

Távolabbról indulva, a nyelv gazdag tárháza a ruházkodással kapcsolatos metaforáknak, képeknek, ez is hozzájárul ahhoz, hogy a szabók „mesterfogásai”, a tevékenységükkel kapcsolatos kifejezések könnyen alkalmazhatók a mindennapi élet jelenségeire (például fércmunka, köpönyegforgató stb.); a szőnyeg vagy a textil „visszajára fordítása” pedig a fordítás sok évszázados hagyományra visszamenő metaforája és képe. Emellett amikor egy másik nyelvből lefordítanak egy művet, a (mű)fordítók is valami olyasmit csinálnak, mint a ruha kifordításával a szabók: az *Új Idők* egy 1917-es írását idézve, a régiből újat „varázsolnak”, vagy „legalábbis meg-

²⁸ [sz. n.], „A címtábla”, *Színházi Élet*, 1919. január 12–19., 38.

²⁹ [sz. n.], „Fordítók szövetsége”, *Az Ojság*, 1928. július 8., 6.

³⁰ (SIMA), „Műfordítás”, *Színházi Magazin*, 1939. január 1., 33; (SIMA.), „Műfordítás”, *Pesti Hírlap*, 1939. június 14., 11; [sz. n.], „Műfordítás”, *Déliab*, 1940. november 23., 42.

adj[ák] neki az új ruha látszatát”, eltüntetik a „kopási nyomokat”, a „ruhafelfrissítés” műveletét végzik el.³¹ A ruhafordítás viszonyában az új ruha varrása az a szabónak, ami egy írástudónak az eredeti mű alkotása: az alkotói tevékenység vágyott magaslata. Bár ehhez képest a fordítás (a szabó és az íróember számára egyaránt, illetve a közönségük szemében) gyakran alacsonyabb rangúnak, másodrendűnek tűnik, a gyakorlása során mégis elérhető egyfajta tökéletesség.³² Ehhez azonban szükség van szaktudásra és hozzáértésre, amivel nem mindenki rendelkezhet. Bár mindkét tevékenység fogásai mindenki számára elsajátíthatónak és gyakorolhatónak látszanak, ez önmagában mégsem garantálja az eredményt, s az egyszer le- vagy kifordított darabot visszafordítani már nem lehet. E gondolatok közül, ha nem is mind, de több ott lappang *Az Ojság* 1925-ös írása mögött, amelyet azért idézek itt röviden, mert egy társadalomkritika keretei között fonja szorosra a fordítás e két válfaját:

A Szabómesterek Országos Szövetsége vasárnap kongresszust tartott, amelyen igen nagy horderejű kérdések forogtak szőnyegen. A szabóipar sérelmeinek orvoslására több határozati javaslatot nyújtottak be. A javaslatok a következők: [...] 6. Ruhafordításokat a szabók többé nem vállalhatnak. Kivételt csakis volt tőzsdebizományosokkal szabad tenni, akiknek még ruha-visszafordítási kérelme is teljesíthető. 7. Fenti munkánál szivarzseb készítése felesleges, helyette bagózseb készítendő. 8. A fordításokat ezentúl csak szakavatott műfordítómesterek végezhetik. Miután a Szövetségnek tudomására jutott, hogy Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc és Heltai Jenő nevű egyének illetéktelenül szintén vállalnak fordítási munkát, nevezetteket különbeni kizárás terhe mellett utasítja az iparengedély kiváltására. [...] ³³

A ruhafordítás mint jelenség közös hétköznapi tapasztalata volt azoknak a – sokféle érdeklődésű és eltérő kulturális háttérű, műveltségű – társadalmi rétegeknek, amelyek a két háború között a lapok és a folyóiratok, a könyvek és a színpadi műfajok fogyasztói voltak, és nekik a műfordítás főbb kérdései is ismerősek voltak, vagy legalábbis nem volt idegen ez a terep számukra, ellenkező esetben nem alakulhatott volna ki ilyen kiterjedt irodalom e gondolattársítás körül. Ha nem pusztán az irodalom kanonikus tereit vizsgáljuk, hanem azt a képet, amelyet a lapok nyújtanak a fordításról, akkor az erről itt végbemenő diskurzus is rámutat a társadalmi rétegek és csoportok közötti mobilitás igényére, illetve arra, hogy nemcsak a kultúra javaihoz való hozzájutást korlátozták bizonyos társadalmi-gazdasági keretek, hanem e javak termelését is. A *Keleti Újság* 1933-ban például vastagbetűs címként ezt emeli ki egyik írása fölött: „Valamikor ezer holdunk volt” – mondja az érettségizett szabóinas, aki

³¹ DANDY, „Kopott gavallérok”, *Új Idők*, 1917. október 21., 339.

³² Vö. [sz. n.], „A művelt szabó”, *Borsszem Jankó*, 1918. április 14., 9.

³³ [sz. n.], „Megvolt a szabómesterek kongresszusa”, *Az Ojság*, 1925. augusztus 23., 4.

*szabad óráiban franciául tanul és nemcsak ruhát, de színdarabot is fordít.*³⁴ A cikkben nyilatkozó „erdélyi magyar diák” az előző évben érettségizett; apja, aki ügyvéd-szol-gabíró volt, a háborúban meghalt, és a korábban jómódú család a birtokreform és a gazdasági válság következtében minden vagyonát elvesztette. Az interjú érezteti, hogy a fiatalembernek őszinte vágya, hogy nőiszabó legyen, s így biztosítsa anyja és a saját megélhetését, de a gimnáziumnak köszönhetően, amely nemcsak (nyelv)tudást adott, hanem a nyelvtanulás és a fordítás készségét is kifejlesztette, továbbviszi és életben tartja azt a tudást is, amely annak a záloga, hogy új élethelyzetében se szakadjon el a szellemi élet tereitől.

A szerkesztő üzeni

Ha azoknak a lapoknak a szerkesztői üzeneteit vizsgáljuk, amelyek fordításműveket is közölnek, akkor két dolog körvonalazódik. Egyfelől az ilyen tárgyú üzenetek meglehetősen nagy száma arra mutat rá, hogy a fordítás a 20. század első felében (is) sok olvasót vonzott, könnyen kézre eső tevékenység volt, melyet ugyan a saját ked-vükre kezdtek el, és passzióból végeztek, de a nyilvánosság elé lépés reményében; sőt, amikor kéziratokat küldtek a lapoknak, sokan bizonyára nem is pusztán az egyszeri dicsőséget keresték, hanem a professzionalizálódás lehetőségét. Másfelől a szerkesztői üzenetek közvetlen képet adnak a fordítás korabeli kiadói kontextusáról, fő kérdéseiről, a fordítóval és a fordításművel szembeni alapvető elvárásokról, és a fordítással kapcsolatos elképzelések és tudnivalók közvetítésének nagy jelentőségű eszközei.

Közelebről nézve, a beküldött kéziratokra és a fordítással kapcsolatos kérdésekre adott szerkesztői visszajelzések azt mutatják, hogy a próza-, a vers- és a színdarab-fordítás egyaránt érdekli és vonzza az olvasókat, sőt vannak, akik kifejezetten a humoros műfajokkal (viccekkel) próbálkoznak, más olvasók pedig fordításkritikát küldenek a lapoknak. A válaszok – a szélesebb közönségnek szóló, népszerűbb lapokban, valamint a gyerekeknek, fiataloknak szólókban is – az irodalmi fordítás legszigorúbb követelményeit visszhangozzák: gyakran hívják fel a figyelmet az eredeti mű jó megválasztásának, „teljes megértésének”, valamint a gyakorlásnak (a gyakorlatnak) a szükségességére, illetve arra, hogy a fordításhoz tehetség, írói-művészi készség is kell,³⁵ s kritikai visszajelzést adnak a beérkezett kéziratokra, nem egyszer idézzel is demonstrálva az észlelt problémát.

³⁴ J. Gy., „Valamikor ezer holdunk volt” [...], *Keleti Ujság*, 1933. augusztus 3., 6.

³⁵ Érdemes megjegyezni, hogy sokszor javasolják a szerkesztők eredeti művek alkotása helyett, mintegy gyakorlóterepként műfordítások készítését azoknak az olvasónak, akik a beküldött mű témája, kidolgozottsága miatt nem érik el a közölhetőséghez szükséges színvonalat.

A kiadás kontextusára vonatkozó válaszok között sok olyan szerepel, ami ma is érvényes, például az, hogy a szerzői jog megszerzése szükséges a fordításhoz,³⁶ vagy az, hogy a színházaknak, kiadóknak megvan a saját fordítói gárdája, s ezért (is) nehéz hozzájuk bekerülni. A bekerülés kulcsa az ismert/elismert név, s aki még nem rendelkezik ezzel, annak próbafordítást kell készítenie, és azzal „tülekedni”, nemcsak átvitt értelemben, hanem szó szerint is „kilincselni” kiadóknál.³⁷ A kiadók viszont javarészt Budapesten vannak, vidékről tehát ez lehetetlen feladat. Ez utóbbi szempont már a kor specifikusabb sajátosságaira utal, s ezek közül másokra is rámutatnak a szerkesztői levelezések.

A nagy háború vége felé például az új francia irodalomhoz, könyvekhez való hozzájutás okozott további nehézségeket, különösen annak, aki vidéken élt; ezt is példázza a *Világ* című napilap egyik szerkesztői válasza 1918 áprilisából:

Bizony a dolog úgy áll, hogy addig, míg mint műfordítónak nincs elismert neve, a kiadók nem szívesen mennek bele előzetes tárgyalásokba. Addig az a legjobb módja, ha valamely érdekes és valamely nézőpontból aktuális könyvet lefordít, s a kéziratot elküldi valamelyik kiadó cégnek. Az adott esetben persze még az a nehézség is ön elé tárul, hogy távol a nagy könyvkereskedésektől (amelyek különben ma alig is nyújtanak aktuális francia irodalmat) és olyan központi könyvtáraktól, amelyeknek a háború dacára is megvan az engedélyük, hogy francia könyveket behozhassanak, nehezen jut olyan eredeti művekhez, amelyeknek magyar kiadására egy-egy kiadó cég vállalkoznék. A fent mondottnál egyéb módja azonban nemigen nyílik a mai viszonyok között.³⁸

A 20. század első felének specifikus jellemzője az is, hogy a szerkesztői üzenetek nagyon határozottan, minden finomkodás nélkül fogalmazták meg a beküldött fordításról a véleményüket. „Ön versfordításaiban még erősen küzd a formával. A műfordítás igen nehéz feladat, sokat kell még foglalkoznia vele” – írja például a *Prágai Magyar Hírlap* szépirodalmi melléklete, a *Képes Hét* tömören, szikáran,³⁹ egy másik „szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap”, a *Képes Krónika* szerkesztője pedig így ír:

A fordítások, látszik, hogy intelligens lélek munkái. De csak intelligensek. A művészi fordításhoz költészet is kell, az a készség, amely az eredeti minden

³⁶ Bizonyára az új jogi szabályozás érvénybe lépése okozza, hogy a fordítási jog megszerzésének kérdése, az erre vonatkozó szabályok különösen sok üzenet témáját képezik; nem egyszer a közlési jog hiányára hivatkozva utasítanak el a lapok kéziratokat.

³⁷ Lásd például [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Bukaresti Lapok*, 1933. március 16., 8. (Ugyanezt lásd itt is: *Brassói Lapok*, 1933. március 17., 8.)

³⁸ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Világ*, 1918. április 23., 11.

³⁹ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Képes Hét*, 1929. december 22., [o. n.]

szépségét nemcsak új nyelven adja vissza, hanem a régi, eredeti tökéletességgel is. Ez hiányzik az ön fordításaiból, amelyek átültetések, de nem költői átérzések és megértések.⁴⁰

A szerkesztői üzenetekben közölt szövegrészletek révén időnként a lap olvasója számára is jól körvonalazódnak a fordítóval és a szöveggel szembeni elvárások, és ő is könnyen beláthatja a kemény megjegyzések jogosságát. A *Pásztortűz* című, kozsvári „szépirodalmi és művészeti folyóirat” egyik üzenetében így ír:

Műfordításai nagyon gyöngé, sántikáló kísérletezések, ennél fogva nem is közölhetők. Goethe „Über allen Gipfeln...” kezdetű híres versének utolsó két sora egyenesen komikus az Ön fordításában: „Várj egy kicsit, mindjárt lefekhetsz.” (Warte nur, balde ruhest du auch.) Ha Önnek volt szíve ahhoz, hogy így elrontsa ezt a felségesen szép kis költeményt, akkor bizonyára meg sem értette azt. Ennek a versnek lefordításával egyébként sokan próbálkoztak már, legnagyobb költőnk is, de – megállapíthatjuk, – még megközelítően sem tudták visszaadni az eredeti vers hangulatát.⁴¹

Az üzenetek sokszor fogalmaznak kifejezetten keményen, s erre nem feltétlenül a műfajra jellemző rövidség és tömörség kényszeríti a válaszolót, aki jól érzékelhetően nem tart attól sem, hogy odaszólása elriasztja a laptól a levélíró és/vagy esetleg más olvasót is. „Szolgai fordítás, magyartalan, nehézkes” – kezdi például az *Élet* című képes hetilap válaszolója, majd így folytatja: „A műfordítás külön művészet, szükséges hozzá az idegen író teljes megértése, átérzése, nyelvének tökéletes ismerete és persze a magyar irodalmi stílus is. Ön többi közt ezt az utolsót nem ismeri, olyan pongyola a stílusa. Nem használhatjuk”.⁴² Az *Új Idők* levelezője kifejti, hogy „a jó fordítóknak” a nyelvtudás mellett „különös tehetségük” van: „a stílusuk is tökéletes”, és „megfelelő formába [tudják] öltöztetni a lefordított művet”, mert megvan hozzá a „magyar nyelvkészség[ük]”, majd így zárja sorait: „Úgy látszik, hogy önnek az ehhez való tehetsége hiányzik, azért legjobb lesz, ha fel is hagy a fordítással”.⁴³ Az *Est*-lapok irodalmi rovatvezetője ezt írja egy olvasónak: „Heine-fordításai nagyon gyöngék. Sokkal jobbak a régi fordítások is. Nincs értelme, hogy efféle próbálgatásoknak kiadására gondoljon”.⁴⁴ A *Képes Krónika* válasza sem kíméli a („Kedves kis barátnőm” megszólításból kiindulva feltehetően rendszeres) levélíróját, amikor viszonylag részletesen kitér a beküldött tizenkét soros vers megoldásaira, és így ír

⁴⁰ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Képes Krónika*, 1931. május 3., 39.

⁴¹ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Pásztortűz*, 1930. július 27., 352.

⁴² [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Élet*, 1916. március 26., 312.

⁴³ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Új idők*, 1924. május 11., 381.

⁴⁴ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek: Az *Est*-lapok irodalmi rovatvezetőjének üzenetei”, *Pesti Napló*, 1926. január 16., 26.

a fordításáról: „Paul Verlaine a legnehezebben fordítható költők egyike. Egyéni, finom hangulatait csak nagy nyelvművész képes visszaadni. Magácska még nem érte el ezt a fokot. [...] Ez a fordítás nívósabb önképzőkörben nem nyerhet tetszést”.⁴⁵

Az önképzőkör említése itt nagyon beszédes, hiszen a fordítóvá válás egyik lehetséges útvonálára utal. Mint arról fentebb már volt szó, a középiskolai oktatásban fontos szerep jutott a fordításnak, de a mindenki számára kötelező, osztályozott, értékelt nyelvórai fordítási feladatokon túl a pályázatok és az önképzőköri munka is egy-egy lépcső lehetett a fordítói munkára/szerepre való felkészülés folyamatában, amelyben a kritikai megjegyzésekkel való szembesülés is nagy hangsúlyt kapott.⁴⁶ A továbblépés és a nyilvánosság elé állás egyik útját az ifúsági lapok biztosították, melyek nemcsak a fiatal fordítók munkájának megjelenésére adtak lehetőséget, hanem ugyanolyan sokrétűen beszéltek a fordításról, mint a felnőtteknek szólók, és ugyanolyan szigorú elvárásokkal szembesítették a fiatal olvasókat, mint az utóbbiak. A 10–18 éves fiúknak szóló katolikus lap, a *Zászlónk* például nem kertel, ezt írta olvasójának: „Fordításaid jó stílusgyakorlatok, de ismerünk jobb fordításokat, nincs értelme a közlésnek. Ismeretes művek fordításait ne küldd be”.⁴⁷ Hasonló gondolatot fogalmaz meg, de finomabban tálalja az 1934-ben már negyvenötödik évfolyamában járó „képes heti gyermeklap”, *Az Én Újságom* is:

Legjobb volna, ha egyik fordításodat beküldenéd, elolvassuk, megírjuk, megérdemli-e a nyomdafestéket, mert ha a fordítás nem elég jó, akkor kár a jog megszerzésével fáradni. Mindenesetre jó, ha szabad idődben evvel foglalkozol, mert egyformán gyakorolod a magyar fogalmazást, meg a német nyelvet.

A *Magyar Cserkész* üzenetében egy fordítói csoport („Eszperantó gyakorlókör”) munkáját bírálja kedvesen, de határozottan:

Jó gondolat a rendszeres külföldi levelezés és eszperantó újságok fordítása. Csak a fordítás sokkal nehezebb dolog, mint gondoljátok, nem elég érteni és magyar szavakkal leírni az olvasottakat, mert ez még nem irodalmi munka. Ha magatok újra átolvassátok a lefordítottakat, észreveszitek, még mennyire ideg[en]szerű maradt a fogalmazás és mennyire el van laposítva a tartalom. Na de a gyakorlat majd meghozza a javulást, csak olvassatok mellette szép magyar stílust is, és a lefordítottakat időközönként vegyétek újra elő és kritikus szemmel újra olvassátok át, mindig találtok újabb csiszolnivalót rajta, amíg végre kialakul az igazi forma.⁴⁸

⁴⁵ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek” [sic!], *Képes Krónika*, 1927. október 2., 35.

⁴⁶ Önképzőköri fordításbírálókat ez a kötet ad példákat: *Izmos irodalmi kötelékben...*, 254, 323–324, 363–369, 403, 415.

⁴⁷ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Zászlónk*, 1927. április 15., 256.

⁴⁸ [sz. n.], „Üzen a Magyar Cserkész”, *Magyar Cserkész*, 1935, „nyári szám” (július 1., 15., július 1.), 63.

A sok kritikus vagy dicsérő, illetve információt közvetítő üzenet mellett azonban olyan is akad szép számban az ifjúsági s különösen a felnőtt közönségnek szóló lapokban, amelyben a szerkesztő azt jelzi, hogy elfogadja közlésre a beküldött kéziratot, s egy későbbi (vagy nem egyszer már a szerkesztői válasszal azonos) számban közli is a fordítást. Ilyenkor az olvasó-fordító a lap szerzőinek („belső” fordítóinak) sorába lép – legalábbis abban az értelemben mindenképpen, hogy olvasói státuszára a publikáció már nem utal külön jelzéssel. A szerkesztői üzenetekből ítélve számottevő ilyen esetről beszélhetünk, s így a fordító személyét/kilétét firtató („ki a fordító?”) kérdésre adható válaszok sorát ki kell egészítsük azzal, hogy a fordító bizonyos esetekben az egyszer vagy többször, időlegesen vagy hosszabb távra státuszt váltó olvasó.

Mivel az olvasó teljes nevét viszonylag ritkán közlik a levelezőrovatok, ezeket az eseteket csak akkor lehet azonosítani, ha a válasz alapján a mű és/vagy esetleg a levélíró monogramja révén a fordító, illetve a jelszó segítségével a mű vagy a fordító felismerhető, egyébként nehéz róluk tudomást szerezni. Mindemellett meglehetősen sokszor, mondhatni rendszeresen és a legkülönbébb újságokban olvashatók ilyen visszajelzések, még a gyermek és ifjúsági lapokban vagy rovatokban is. Talán nem alaptalan azt feltételezni, hogy több olvasói fordítást fogadhattak el a lapok közlésre, mint ahányról szerkesztői üzenet is tanúskodik.

Néhány példát adva ízelítőként, a *Népszava* azt írja „K. Viktor”-nak, hogy „Fordítása gyöngye. A *Munkás dala* című jönni fog”, s jóval később, de Katona Viktor fordításában meg is jelenik Richard Dehmél verse, *A munkás dala*;⁴⁹ az *Élet* Ormós Margitnak jelez vissza kedvezően („A fordításokat köszönjük, néhánynak sorát ejtjük.”), s két verset hoz le tőle;⁵⁰ a *Temesvári Hírlap* „kis olvasója”, Uhlyárik Eszter több rövid prózai fordítása is elnyeri a „szerkesztő néni” tetszését, s megjelenik a lapban.⁵¹ 1925-ben a *Tündérvásárban* „Margit néni” (Altay Margit) „külön dicséretét” az akkor tizenegy (!) éves Unger Olivér érdemli ki, aki az üzenetekből sejtethetően tanára segítségével készítette az indián mese fordítását (*Egy kisleány és egy kisfiú a felhőben*), melyet a lap közöl;⁵² s itt muszáj hozzátenni, hogy a szöveg könnyed, gördülékeny, ma is szépnek és korszerűnek hat.

⁴⁹ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Népszava*, 1920. október 21., 8; Richard DEHMEL, „A munkás dala”, ford. KATONA VIKTOR, *Népszava*, 1923. január 6., 2.

⁵⁰ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Élet*, 1923. március 11., 120; „Antiphona de Morte: Notker St. Galleni szerzetes verse a 9-ik sz.-ból”, ford. ORMÓS MARGIT, *Élet*, 1923. március 25., 134; H. von GILM, „Mindenszentek”, ford. ORMÓS MARGIT, *Élet*, 1923. április 8., 149.

⁵¹ [sz. n.], „A szerkesztő néni üzenetei”, *Temesvári Hírlap*, 1933. április 30., 12. Uhlyárik Eszter fordításai a *Temesvári Hírlapban*: SCHMIDT Keresztély, „A gögös kisasszony”, 1933. október 15., 14; MÜLLENHOF, „A gond nélküli molnár”, *Temesvári Hírlap*, 1934. március 4., 10; Johann Friedrich MÖLLER, „A szülői szeretet”, *Temesvári Hírlap*, 1934. szeptember 2., 10.

⁵² [ALTAY MARGIT], „Margit néni postája”, *Tündérvásár*, 1925. április 5., 15, valamint 1925. április 26., 16. [sz. n.], „Egy kisleány és egy kisfiú a felhőben. Indián mese”, ford. UNGER OLIVÉR, *Tündérvásár*, 1925. április 19., 2–3.

E négy esetet teljesen véletlenszerűen választottam, s bár Ormós Mária és Uhlyárik Eszter későbbi életútjáról semmit nem tudok, de érdekes, hogy a másik két olvasó-fordító később sem szakad el az irodalmi-kulturális szcénától, és a magyar kultúra külföldi közvetítésének igénye, ha nem is központi eleme, de mégis fontos motívuma marad életútjuknak és szakmai karrierjüknek. Az 1914-ben, Chicagóban született Unger Olivér pár év budapesti tartózkodás után a szüleivel visszautazik Amerikába, s felnőve a film- és tévéiparban tölt be jelentős szerepeket,⁵³ Katona Viktor pedig, bár meglehetősen gyakori neve miatt nehéz biztosat állítani, de valószínűleg azonos azzal a fiatalemberrel, aki 1926-ban New Yorkba utazik, a *Színházi Élet* (és más lapok) amerikai tudósítója lesz,⁵⁴ s főleg a hollywoodi filmipar magyar alkotóiról ír riportokat, majd 1934–1935-ben Guy Bolton, illetve Peggy Barwell közreműködésével angolra fordít két regényt (Bús-Fekete László: *Szerelemből elégtelen*, Molnár Ferenc: *A zenélő angyal*),⁵⁵ később pedig a filmes szakmában, forgatókönyvíróként és producerként is tevékenykedik.

Bár a szerkesztői üzenetek rendkívül gyakran hangsúlyozzák, hogy a lapok, kiadók és színházak bevett fordítói gárdával dolgoznak, s nehéz ezért bekerülni hozzájuk, de előfordul az is, hogy az átlagosnál és szokásosnál tehetségesebbnek bizonyul egy levélíró, s ezért hamar megnyílnak előtt az ajtók. Képes Géza e kevesebbek közé tartozik, s fordítóvá nevelődésének útját a nyomtatott források alapján is nagyon szépen lehet követni. A sárospataki református gimnázium diákjaként a hatodik osztálytól részt vesz az önképzőköri munkában, s hetedik osztályosként, az 1926/1927-es tanévben a bibliafordításokról írt dolgozattal, saját versekkel és műfordításokkal is nyer pályadíjakat.⁵⁶ 1927 februárjában éppen tizennyolc éves, amikor a kolozsvári Református Teológia lapja, az *Ifjú Erdély* közli egy versét (*Téli hangulat*) és egy műfordítását (Goethe: *A vándor éji dala*),⁵⁷ s a szerkesztő üzenetében meglehetősen lelkesültséggel ezt írja neki:

Örömmel fogadunk munkástársaink közé. Tudnod kell azonban, hogy mi munkatársainknak semmiféle viszonzást sem tudunk adni munkájukért,

⁵³ Dr. SÁNDOR László, „500 dollárral kezdte a most 50 milliót érő 13 sz. Televíziót Unger Oliver, az egykori pesti diák, Amerika TV-iparának egyik legkiválóbb vezére”, *Az Ember* [New York], 1960. március 19., 1–2.

⁵⁴ [sz. n.], „A Színházi Élet amerikai melléklete”, *Színházi Élet*, 1926. április 4–10., 38.

⁵⁵ Ferenc MOLNÁR, *Angel Making Music*, ford. Victor KATONA és Peggy BARWELL (London: Nicholson-Watson, 1934, valamint New York: H. Smith & R. Haas, 1935). Ladislaus BUS FEKETE, *Ladies in Love*, ford. Victor KATONA és Guy BOLTON (London: Allen and Unwin, 1935). A regényből *Ladies in Love* címmel 1936-ban film készült a 20th Century Foxnál (rendezte Edward H. GRIFFITH).

⁵⁶ Lásd A Sárospataki Ref. Főiskola Theol. Akadémiai és Főgimnáziumi értesítője az 1926-27-ik iskolai évről, szerk. Dr. RÁCZ Lajos és CSONTOS József (Sárospatak, 1927), 72–73.

⁵⁷ A vers és a fordítás egy számban jelent meg: JOHANN WOLFGANG GOETHE, „A vándor éji dala”, ford. KÉPES Géza, illetve KÉPES Géza, „Téli hangulat”, *Ifjú Erdély*, 1927. február, 114–115.

csak köszönetünket. A *Somvirág* rovat (amely a középiskolások és hasonló korúak sokszor nagyon különböző értékű írásait hozza) mindenkor nyitva áll számadra. Műfordításokat is örömmel fogadunk, de csak azokat közölhetjük, amelyeknek szelleme a mi keresztyén felfogásunkkal nem ellenkezik, sőt lehetőleg azzal egyezik. Mostan küldöttekből hozzuk a *Téli hangulat* (I. és II.) és a Goethe-fordítást. Vonzó verskésztséged mellett szeretnénk látni benned lendülő keresztyén optimizmust is.⁵⁸

A (mű)fordítás vonatkozásában a szerkesztői üzenetek jelentőségét nem lehet alábecsülni: a fordításnak azt a szempontrendszerét és azokat az elvárásait közvetítik az olvasók felé, amelyeket egyik oldalról a kiadói/színházi gyakorlat, másíkról a műfordítás irodalmi tapasztalata diktál, s emellett teret adnak a fordításról való gondolkodás elméleti, gyakorlati és kritikai megközelítésének is. A kéziratok befordításának szerkesztőségi gyakorlata révén, amely a rovat alapját és hátterét adja, a nyomtatásban való megjelenés és a közvetlen párbeszéd kecsegtető lehetősége felébreszti vagy ébren tartja az olvasókban a fordításnak az iskolai évek során már próbára tett gyakorlatát, s így ad esélyt a rovat és a sajtó e működésmódja az irodalom olvasói és professzionális terei, közegei közötti mozgásra, átlépésre.

Tanulmányom első részében a fordító alakjának és a fordítás kérdésének reprezentációit az irodalom kanonikus tereinek mezsgyéjén, illetve azon kívül vizsgáltam, és arra igyekeztem rámutatni, hogy a fordítás jelensége és működésmódja a 20. század első felében a saját szigorúan vett irodalmi-nyelvi poétikáján túlmutatva kulturális, társadalmi, politikai helyzetek, folyamatok (kritikus) megjelenítésére is alkalmassá vált. Ezt mutatta a „műfordító szabó” és a szerkesztői üzenetek esete is, de ezt fogják bizonyítani azok az írások is, melyekről a tanulmány második részében lesz szó, s amelyek a magánélet tereiben, illetve a szórakoztatás apróbb műfajainak közegében (pletyka, vicc, rejtvény) jelenítik meg a fordítót.

⁵⁸ [sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Ifjú Erdély*, 1927. február, 120. A lelkes üzenet nem jelenti, hogy mindent közölnek is tőle. A márciusi számban éppen a fordítását utasítják vissza arra hivatkozva, hogy „formában nem simul az eredetihez” ([sz. n.], „Szerkesztői üzenetek”, *Ifjú Erdély*, 1927. március, 140).